

Hitz-ordena: erabilera estrategikoa

Xabier Aristegieta Okiñena

1.- SARRERA

Oso gustura irakurri dut Pello Esnalen “Hitz-ordena: erabilera estrategikoa” liburua. Hitz-ordena euskarazko gaur egungo testuetan ebatzi gabeko komunikazio-problema izaki, pozgarria da ikustea gero eta ahots gehiagok egiten dituztela ekarpenak arazoari arrazionaltasunaren ildoetara jarraituz aurre egiteko, eta gero eta suspertuagoa dagoela halako kontzientzia bat, euskarazko testugintzak hitz-ordenarekin oraindik ere gaur den egunean askatu gabeko korapilo bat izateari buruzkoa.

Izan ere, komunikagarritasunaren ikuspegitik hitz-ordena desegokiz eraturiko perpausak barra-barra aurkitzen dira hala testu idatzietan nola emanaldi ezberdinetako esatariek irakurriak direnetan, eta hitz-ordena desegoki horren ondoriozko ulergaitzasunak zinezko koagulo suertatzen zaizkio komunikazioaren jarioari.

Arazo horrek euskaldunon artean sortzen duen egoera hobekien deskribatzen duen hitza, nire iritziz, “alienazioa” da. Eta, inorentzat hitz ezezaguna ez den arren, agian komeni litzateke zenbait hiztegiren laguntzaz hitz horren esanahia (edo, hobe, esanahietako bat) zehatz-mehaztea:

- *Lur Hiztegi Entziklopedikoaren* arabera, “alienazioa” honako hau da: “persona edo talde baten kontzientzia aldatzea, bere izatea kontuan hartuta espero zenaren kontrako erantzuna eta jokaerak azaltzera iritsiz”.
- Espainiako Hizkuntza Akademiaren Hiztegiak honako adiera hau, besteak beste, ematen dio “alienación” hitzari: “proceso mediante el cual el individuo o una colectividad transforman su conciencia hasta hacerla contradictoria con lo que debía esperarse de su condición”.
- Baina, agian, *Diccionario Esencial Santillana de la lengua española* da egoera hobekien islatzen duen irudia ematen duena: “estado por el que un individuo o colectividad, por diferentes presiones, experimenta un cambio que le lleva a pensar y actuar de forma contradictoria con la imagen que poseía de sí y con los valores que sostenía”.

Eta galdetzen dut: ez al da, hain zuzen ere, hirugarren definizio horretan adierazitakoa, hainbeste euskalduni gertatzen zaiona? Euskaldun euskaltzale izan arren, beste hizkuntza batean dauden testuak “kontsumitzea”, euskarazkoak ulertezinak egiten zaizkielako?

Horregatik, nire ustez hizkuntzaren normalizazio soziala ezin da hartu hizkera komunikatiboki txukuna erdiestetik bereizitako langintza gisa. Aitzitik, bi helburu horiek estu elkarlotuta daude.

2.- GRAMATIKA ETA ESTRATEGIAK

“Gramatika” erreferente gisa hartu eta bertatik abiatuz “estrategia” ideia iraganarazten gaituen ikuspegi-aldaketa dago liburuaren muinean. Pello Esnalek liburu osoan interes bereziz azpimarraturiko kontzeptua da “estrategia”, izenburutik bertatik hasita. Ideia nagusia da testugilearen erabakimenaren baitan geratzen dela, gramatikak baimentzen duen esparruaren estu-zabalaren mugapean betiere, eraginkortasun komunikatibo handiagoko edo txikiagoko adierazpideak hautatzea (hitz-ordenarekin zerikusia dutenak, liburuaren aztergaiari dagokionez), eta hautaketa horretan gauzatuko litzatekeela testugilearen kasuan kasuko estrategia.

Alde batetik, gramatika. Bestetik, estrategia(k). Bereizketa zolia da, inondik ere. Horren arabera, guztiz gramatikala izan daiteke esaldi zehatz batean batere komunikatiboa ez den hitz-ordena bat: gramatikalki zuzena, estrategikoki okerra.

Alabaina, zilegi izan liteke galdetzea zer zentzu eta zer emankortasun izan dezakeen hitz-ordena antikomunikatibo bati oniritzia ematen dion gramatika batek; alegia, komunikagarritasuna arrotz zaion gramatikaltasun batek. Izan ere, hizkuntza bateko hiztunek elkarrekin egiazki komunikatzeko ez dutenez egitura antikomunikatiborik erabiltzen, egitura antikomunikatiboen berri ematen duen gramatika horrek, aldi berean, bizkarra ematen die, edo eman liezaieke, egiazki erabiltzen diren egitura komunikatiboetara eta horien irakaskuntzari.

Horrelako *laissez faire* gramatikaleko kasuen argitan behatuta, “estrategia” hitzaren anbiguitasunaren zantzuak ikusten hasten gara: alde batetik, eta autoreak berak esplizitatzen duenez, “estrategia” nozioak testugilearen burujabetasun halako baten ideia eskuratzen digu (zeinak, askatasun orok bezala, uztarturik erantzukizuna ekartzen duela oroitarazi behar baita); baina, bestetik, eta gramatikak jokamolde-ildo batzuk gehiago zehaztu ezean, strategiak erabiltzera behartuta suertatzen den testugilearen

babesgabetasunaren berri ere ematen digula ezin uka. Afrikako oihan batean zehar maparik gabe dabilen bidaiari baten kasuan bezala, orientazio-estrategiak praktikan jartzera behartuta egotea zirrargarria izan daiteke, propio bilaturiko esperientzia bat bada, edo, aitzitik, etsigarria eta atsekabezkoa, askatasun hori beharturikoa denean.

Nire ustez, gramatikari ahalegin bat eska dakiok, komunikagarritasuna errazten duten aukerak gutxienez ere nabarmentzeko eta hura oztopatzen dutenak, agian debekatu gabe, halako itzalpe edo bigarren maila batean uzteko. Alegia, gramatikaren esparrutik atera gabe, komenigarria litzateke zehaztapen-ahalegin bat egitea, hizkuntzaren erabileran jokamolde-ildo batzuk markatzeko eta, horrela, testuaren kalitatea (irakur bedi “komunikagarritasuna”, enegarren aldiz aipatu badut ere) ez dadin hain neurri handian izan testugilearen sorbaldaren gaineko pisu bat, berak erabakitako unean uneko estrategien hain menpekoea (hain “artisautzazkoa”, euskarazko testuetan gaur egun horrenbeste aldiz gertatzen den bezala), baizik eta, ahal den heinean betiere, gramatika-arauen aplikazio automatikoago baten ondoriozkoa.

Alde horretatik, gramatika arau-emaileak agian jaramon handiagoa egin beharko lioke gramatika deskriptiboari.

Ondoko lerroetan, menturatuko naiz gorago aipatu dudana zehaztapen-ahalegin horri ekin eta zertzelada batzuk ematera, betiere nire ikuspegi mugatutik, eta jakinik ez dela falta izango adierazitakoaren salbuespenik.

3.- HITZ-ORDENAREN BI EREDU

Liburuan euskaraz Subjektu-Aditz-Objektu (SAO)/Subjektu-Objektu-Aditz (SOA) hitz-ordenek izandako txandakatze historikoaren berri ematen zaigu, eta, zuhurtasun handiz, autoreak ohartarazten du bi eredu horiek baliagarriak direla, eta bakoitzak ez duela, bere horretan, testuaren txukuntasuna bermatzen.

Kontua da, ordea, euskarazko prosa aberastu (hots, konplexutu) ahala, problemak ematen dituen SOA ereduak dela, informazio-zama dezente txikiagoa har dezakeelako SAO ereduak baino. Eta horren agerri dira egileak liburuan jorratzen dituen adibideak.

Modu oso orokorrean, nire ustez perpaus sinpleetan du lekua SOA ereduak. Perpaus konplexuagoak egiteko, ordea, ezinbestekoa da aditza aurreratzea.

Dena den, aditza aurreratzeak ez du esan nahi perpaus konplexu guztietan zorrozki SAO eredia gailendu behar denik, aurrerago zehaztuko dudanez.

SOA ordenari dagokionez, nire ustez aplikazio-esparru du informazio urriz hornituriko perpaus bakuna. Adibidez:

- Nik ogia erosi dut

Hortik aurrera, perpausa konplexutzen hasiz gero, aditza aurreratu beharrean egongo gara.

Bi konplexutasun-mota nagusi bereiziko nituzke:

a) Elementu-pilaketa hutsaren ondoriozkoa. Esate baterako, eta aurreko adibidetik abiatuta:

- Nik ogia, ura, tomatea, piperrak, komuneko papera, hortzetako pasta, Modenako ozpina eta perretxikoak erosi ditut.

b) Konplexutze sintaktikoaren ondoriozkoa: hots, perpaus txertatuek eragiten dutena. Atal hau bereziki joria da eta, noski, honelako lan batean gaingiroki baizik ezin zaio behatu.

Konplexutasun sintaktikoari heldu aurretik, alabaina, ezin adierazi gabe utzi Pello Esnalekiko nire adostasuna XX. mendeko euskal testuetan SOA egitura neurritz kanpo erabiltzeari buruz hark egiten duen kritikan. Eta gehiago esango nuke: kazetaritza sentsazionalistaren antzera, zeinak goiburu baitu, jakina denez, “egiari ez utzi albiste on bat hondatzen”, euskal testugile eta itzultzaile askok, ustezko euskara “jatorrari” buruzko ikusmolde jakin baten eraginpean, oharkabeko (edo, auskalo, ez hain oharkabeko) gidalerro izan dute, antza, “ez utzi jatorrizko testuarekiko leialtasunari SOA eredia apurtzera behartzen”. Alegia, prest egon direla, euskaraz SOA ordenari jatorrago iritiz, eta hurrenkera horren araberrako esaldiak ematearren, jatorrizko testuan esandakoa hein batean aldaturik ematera. Esnalen liburuan ez da horren adibiderik falta.

Nire iritiz, perpaus txertatu bat, den bezain laburra ere, egote hutsak, ordura arte sinplea zen perpausa konplexutzen du, hitz-ordenaren eredia aldatzera behartzeraino. Adibidez:

- Mikelek egia esan du.
- Mikelek esan du bihar bere emaztearekin etorriko dela bazkarira.

Jakina, ondoko adibidean, oso soila denez, ulergarritasuna ez da kaltetzen:

- Mikelek egia dela esan du.

Baina hau ere posible da:

- Mikelek esan du egia dela.

Zenbaterainoko luzera izan behar du perpaus txertatuak SOA ordenaren araberrako esaldi baten ulergarritasuna kaltetzen hasi eta, beraz, aditza aurreratzerara behartzeko? Hortxe dago koska. Horregatik, askoz ere irizpide ziurragoa eta argiagoo iruditzen zait perpaus txertatuaren presentzia hutsa hartzea, arau orokor moduan, ordena aldatzeko motibo gisa.

4.- ATZERAKARGA

Perpaus txertatuaren agerpenak haren eskuinean dagoen elementuaren atzerakarga sortzen du ia beti. Normalean, aditzaren atzerakargaz hitz egin ohi da, baina elementu ezberdinak dira perpaus txertatuaren eskuinean suertatu eta, horren ondorioz, esaldiaren hasieratik urrunegi geratzen direnak. Horregatik, ez dut problema berezirik ikusten elementu horietako bakoitzaren “atzerakargaz” hitz egin ahal izateko. Komunikagarritasunaren mesedetan, ez da ahaztu behar “atzerakargatuta” dauden elementu horiek esaldiaren aurrera eraman behar direla.

Atzerakarga-kasu ezberdinen sailkapen edo deskribapen bat egiten saiatu naiz. Ez dut modu agortzailean jarduteko asmorik, ezta ahalik ere, izan; horregatik, guztiz litekeena da sailkapen osatugabea izatea, edo beste modu batean egin beharrekoa izatea (ongi etorriak dira, beraz, ekarpen guztiak). Izenburu bakoitzaren azpian adibide bat edo gehiago jaso ditut. Hona hemen:

1.- Aditzaren atzerakarga

- *Lege proiektuaren **helburua** “gizarteratze-errenta orain prestazio bidezkoagoa izatea, behar eta eskari sozial berriei egokitua egotea eta, horretaz gainera, prestaziora heltzeko, prestazioa izapidetzeko eta zehapen-araubidea aplikatzeko garaian segurtasun handiagoo barneratzea” **da**.*

2.- Aditz-izenaren atzerakarga

- *Mahaiak erabaki hau hartu zuen, besteak beste: Nafarroako Foru Eraentza Berrezarri eta Hobetzeari buruzko testua onetsi zeneko hogeita hamargarren urteurrena ospatzeko Osoko Bilkura egiteko arauak **onestea**.*

3.- Aditzaren eta subjektuaren atzerakarga

- *Curriculumaren aurka egin zutenek atzera egin beharko luketela **esan du Camposek**.*
- *Jauralaritza ez dela neurriak hartzeko gai **diote ekologistek**.*

4.- Izenaren atzerakarga

- *Nafarroako administrazio publikoen montepioetako funtzionarioen eskubide pasiboen araubide iragankorrari buruzko martxoaren 5eko 10/2003 Foru Legearen aurreko sisteman jarraitzen duten funtzionarioen eskubide pasiboen araubiderako **arauak**.*
- *Honela definitzen du Euskalterm-ek “planteamendu audiolingual”:*
*“Mintzamina eta entzumena oinarrizko hizkuntz trebetasunak direla, hizkuntza bakoitzak bere egitura eta erregela-sistema propioak dituela eta hizkuntza azturak sortuz ikasten dela funtsezko ustetzat dituen hizkuntz irakaskuntzari buruzko **planteamendua**”.*
- *Erlatibozko perpaus baten ondoriozko izen-atzerakarga: Gobernuaren urte askotako kudeaketa txarrak eragin duen defizit publikoa bat-batean eta neurritz kanpoko mozketekin gainditu behar dela dioen **politika** oso kaltegarria da.*

5.- Izenaren eta aditzaren atzerakarga

- *Egun, Nafarroan zerbitzua ematen duten Estatuko langileek Nafarroako Administrazio Publikoen Institutuak Euskara eta hizkuntza Komunitarioen Zerbitzuaren bidez antolatzen dituen ikastaroetara **joateko aukera dute**.*

6.- Izenaren, aditzaren eta subjektuaren atzerakarga

- *AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomiaren lekukoa hartuko zutela zioen **teoria lurperatu dute NDFko txostenaren egileek.***

7.- Aditz nagusiaren atzerakarga, ezezkoetan

- *Auzitegiaren arabera, irakasgaiaren edukiak **ez du** gurasoek beren seme-alaben heziketa moral eta erlijiosoa aukeratzeko duten eskubidea **urratzen.***
- *Zergatik **ez da** 49/2008 Foru Aginduak ezartzen duen diru-kopuru osoa **erabili?***

8.-Konparazioetako atzerakarga

- *Zergadunaren urteko diru-sarrerak handiagoak baldin badira 25. artikuluko 1. idatz-zatiko kontzeptuei 37. artikuluko deskontuak aplikatuz lortzen den emaitza **baino...***

9.- Aditza+”-ELAKO” tankerakoen atzerakarga

- *Ezezko botoa emango dugu, horrelako erabaki batek aurretiazko azteraldi luzea eta azterketaren emaitzari buruzko gogoeta sakona eskatzen dituela **pentsatzen dugulako***

10.- Izen deklinatuaren eta aditz-izen deklinatuaren atzerakarga

- *Aurrekontu-igoerak gertatu dira Hemoterapia Sarearen eta zelulen eta ehunen zentro eta zerbitzu guztien kudeaketaren eta funtzionamenduaren gaineko kontrolak eta auditoriak egiteko eskualde-**planarengatik.***
- *Ez du balio orain arteko guztia gaizki eginda dagoela, zuek ez duzuela errurik izan eta etorkizunean dena aldatuko dela **esateak.***
- *Premiazko neurriak hartu behar izan genituen, norainoko kalteak egin diren eta horiek konpontzeko (edo, gutxienez ere, samurtzeko,*

*kalte batzuk konponezinak baitira) kalte-ordainak noren erantzukizuna diren **aztertzearekin** zerikusia dutenak, gehienbat.*

11.- Atzerakarga tartekiduna

- *Apurka-apurka argituz doaz Sodenak eta Europako Inbertsio Bankuak sinatutako finantzaketa-lerroa, zehazki 100 milioi euroko lehen tarte bat, abian jartzeko **irizpideak***

5.- PROPOSAMENAK

Jarraian proposatuko ditut atzerakargak sortzen dituen esaldi antikomunikatiboak zuzentzeko egokiak iruditzen zaizkidan irtenbideak.

5.1. Subjektua eta aditza esaldiaren hasieran jartzea

Horrela, 1. motako atzerakargan, esango genuke: *“Lege proiektuaren helburua da...”*

3. motakoan, honako hau esango genuke: *“Camposek esan du...”* Edo *“ekologistek diote...”*

Eta berdin, 9. motako atzerakargan: *“Ezezko botoa emango dugu, pentsatzen dugulako...”*

5.2. Izena esaldiaren hasieran jartzea

Izena aurreratzean, komenigarria edo beharrezkoa izan daiteke doikuntza txikiren bat egitea (azpimarraturik):

4. motako atzerakargan, honela geldi liteke: *“**Arauak**, (...) funtzionarioen eskubide pasiboen **araubiderakoak**”.*

*“Hizkuntza irakaskuntzari buruzko planteamendu **bat**, (...) funtsezko ustetzat dituen**a**”.*

5.3. Ezezko aditzen atzerakargari dagokionez, aditz laguntzailea eta nagusia elkarrengandik ez bereiztea:

*“Auzitegiaren arabera, irakasgaiaren edukiak **ez du urratzen...**”*

*“Zergatik **ez da erabili...**?”*

5.4. Erlatibo konplexuetarako “halako(a)... non” egiturak zenbait kasutan duen baliagarritasuna aintzat hartzea

Jo dezagun honako erlatibo hau daukagula:

*“Azken finean, hori guztia suspergarri bat izan da, **mankomunitateak toki entitate den aldetik bete behar dituen administrazio-prozedura arautuetatik kanpo zeuden egoerak eta egintza ekonomiko eta finantzarioak** ager zitezten”*

Erlatibo hori ulergarriago egiteko modu bat honakoa izan liteke:

*“Azken finean, hori guztia suspergarri bat izan da, **halako egoerak eta egintza ekonomiko eta finantzarioak ager zitezten, non** mankomunitateak toki entitate den aldetik bete behar dituen administrazio-prozedura arautuetatik kanpo baitzeuden”.*

5.5 “Zera” erabiltzea iragarle gisa: SOAO eredua

Euskaldun peto-petoez maiz esaten dituzte horrelakoak:

- *“Zerarako erabiltzen du, etxe guztiko leihoetako kristalak garbitzeko, komunak eta zorua desinfektatzeko, eta abar”.*
- *“Zerarekin jo zion, hor sarrerako atearen aldamenean gordeta daukagun makilarekin”.*

Horrelakoetan, “zera”k iragarle-funtzioa betetzen du, ondoren datorren zerbaiten lekua hartuz. Nolabait, errepikatu egiten du kasuko esaldiko objektu edo osagarria, eta argi dirudi horren arrazoia dela SOA egiturari nolabait eustea, baina aditza objektu eta osagarri guztien amaieraraino eramane gabe. Iruditzen zait horrelako egiturek euskarazko testuetarako duten emankortasun guztia ez dela aprobetxatu. “Zera” horren erabilerari lagunarteko irizten omen zaio, baina pena da hori, oso baliagarria iruditzen baitzait euskarazko testuetarako.

5. motako atzerakarga, adibidez, honela arindu liteke: “*Egun, Nafarroan zerbitzua ematen duten Estatuko langileek zerara joateko aukera dute, Nafarroako Administrazio Publikoen Institutuak Euskara eta hizkuntza Komunitarioen Zerbitzuaren bidez antolatzen dituen ikastaroetara*”.

6. motakoa, honela: “*NDFko txostenaren egileek zera lurperatu dute, AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomiaren lekukoa hartuko zutela zioen teoria*”. Edo hobeto honela, izenaren atzerakarga ere konpontzeko: “*NDFko txostenaren egileek zera dioen teoria lurperatu dute, AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomiaren lekukoa hartuko zutela*”.

Konparazioetako atzerakarga (8. motakoa) zuzentzeko ere, oso lagungarria da “zera”: “*Zergadunaren urteko diru-sarrerak handiagoak baldin badira zera baino, 25. artikuluko 1. idatz-zatiko kontzeptuei 37. artikuluko deskontuak aplikatuz lortzen den emaitza...*”.

“Zera” bereziki erabilgarria iruditzen zait izen eta aditz-izen deklinatuaren atzerakarga gertatzen denerako (10. zenbakiko atzerakarga):

- “*Aurrekontu-igoerak zeragatik gertatu dira, Hemoterapia Sarearen eta zelulen eta ehunen zentro eta zerbitzu guztien kudeaketaren eta funtzionamenduaren gaineko kontrolak eta auditoriak egiteko eskualde-planarengatik.*”
- “*Ez du balio zera esateak, orain arteko guztia gaizki eginda dagoela, zuek ez duzuela errurik izan eta etorkizunean dena aldatuko dela.*”
- “*Premiazko neurriak hartu behar izan genituen, gehienbat zerarekin zerikusia dutenak, norainoko kalteak egin diren eta horiek konpontzeko (edo, gutxienez ere, samurtzeko, kalte batzuk konponezinak baitira) kalte-ordainak noren erantzukizuna diren aztertzearekin.*”

Azpimarratu nahi nuke ez dudala planteatzen “zera”ren ondotik bi puntu jartzea, baizik eta koma soil bat, “zera” tratatuz ondoren datorren objektu edo osagarriaren iragarle eta aldi berean errepikapen baten modura.

Neurri batean, “zera”ren erabilera-proposamen horrek heltzen die ingelesak eta frantsesak kasu konkretu batzuetan daukaten portaeraren ildoari.

Ingelesaren kasuan, badago “it” izenordainaren erabilera jakin bat, “it as a preparatory subject” deritzona, zeinean “it”ek subjektu baten iragarpen-eginkizuna betetzen baitu, subjektu hori aski luzea denean (eta, beraz, esaldiaren hasieran joanez gero astungarriega izango litzatekeenean). Erabilera horren adibide dira honako bi esaldi hauek:

- “***It** is quite evident **that you are not really interested in the question**”.*
- “***It** does not matter **whether it rains or not**”.*

Frantsesaren kasuan, hitz-ordena aldatuz baieztapen bat galdera bihurtzean, baieztapen horren subjektua hirugarren pertsona bada, bikoiztu egiten da. Adibidez:

- “***Le président** a-t-il le droit de se représenter en 2012?”*
- “***La vérité** est-elle relative?”*

Honaino gaurkoan ekarri ditudan proposamenak. Gaia askoz ere zabalagoa eta sakonagoa da zera baino, gaurkoan egin nahi izan ditudan ohar hauek hartzen dutena, baina itzaropena dut gogoetarako –eta kritikagai gisa ere, noski– balio izango zuela adierazitakoak.